

İsenbike Togan'ın “Tarih ve Kurgu” adlı eserinin değerlendirilmesi

Evaluation of İsenbike Togan's work entitled “History and Interpretation”

İsenbike Togan, *Tarih ve Kurgu*. Editör Pınar GÜVEN (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2022, 620 s.) ISBN: 978-429-206-4.

Dursun YILDIRIM¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

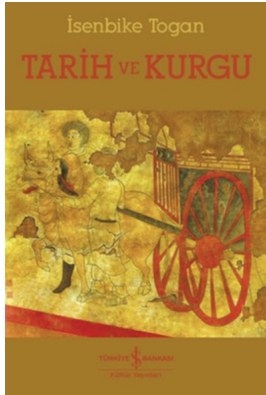
Dursun Yıldırım (Emekli Öğretim Üyesi), Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye.
E-posta: dursun2@gmail.com ORCID: 0000-0002-5611-2154

Başvuru/Submitted: 30.11.2023 • Kabul/Accepted: 07.12.2023

Atıf/Citation: Yıldırım, Dursun. İsenbike Togan'ın “Tarih ve Kurgu” adlı eserinin değerlendirilmesi” *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turckology* 33, 2 (2023): 927-932. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1298145>

Anahtar kelimeler: “Tarih ve Kurgu”, Tefsir, Türk Tarihi, tarih ve destan bağı, destan ve tarih

Keywords: “History and Interpretation”, Interpretation, Turkish History, relation between history and epic, epic and history

Toplumların tarihi; yaradılıştan bugüne kadar yaşadıkları maceraların toplamı, geniş kapsamlı ve çok yönlü özellikleri içeriğinde barındıran kurgulanmış bir anlatıdan ibarettir, diye bir tanım yaparsak çok da eksik bir tanım yapmış olmayız kanısındayım. Tarihin çeşitli boyutları olduğu gibi toplumlar arası ilişkilerin yarattığı etkileşimin, ilerleme süreçlerine etkilerinin de göz önünde tutulması gerekir. Bu açıdan yapılan araştırma ve incelemeler sırasında toplumların tarih yazımına kaynaklık edecek verilerinin, çok yönlü bir tenkide tâbi tutulması ve güvenilir doğrulukta bir düzeye kavuşturulması sağlanmalıdır. Bütün bu işlemler sonucu ortaya çıkan bilgiler ışığında, onların düzene koyulması, tasarlanması, yazımın gerçekleşmesi sonucunda ele alınan toplumun, bütünü tarih, bir sürecin tarihi, bir eylemin tarihi ortaya konabilir. Toplum hangi kimlik sahibi toplum ise toplanan bilgilerin tefsiri, yorumu kişilerin dikkat ve kapasitelerine göre çeşitlilik gösterebilir. Tarih yazımında bu gerçekliğin kaynağında tarih ile uğraşan kişilerin bilgi-birikimleri ve bakış açılarıyla teorik ve metodolojik yaklaşımlarının çeşitliğinin yattığını düşünüyorum. Bu yüzden her toplumun tarihi üzerine farklı uzmanlar tarafından yazılmış eserlerde tarih yazımı açısından bir çeşitliliğin ortaya çıkması, farklı açıklamalar ile karşılaşmak mümkündür. Herkesin bakış açısının oluşmasında farklı etkenlerin rol oynaması kaçınılmazdır. Ekonomik, politik, ideolojik bakış açıları toplumların tarihinin güvenilir doğru düzeyde anlaşılması ve açıklanması üzerinde etkili olabilir. Günümüz tarih yazımında ortaya çıkan teorik ve metodolojik yeni yaklaşımlara bağlı olarak aynı konuda yazılmış eserlerin çeşitlilik göstermesi doğaldır.

"Tarih ve Kurgu" içinde yer alan tarih incelemesi yazılarının, yukarıda değinilen hususların öğrenilmesinde ve anlaşılmasında tarih öğrencileri açısından etkili olacağını, tarih ile uğraşan genç arkadaşlara yeni ufuklar açacağını düşünüyorum. Eser, tarih okuyucusuna benzer konulara farklı açılardan bakılabileceğini gösteren örnek çalışmalar sunmaktadır.

"Kurgu" ise herhangi bir tarih anlatımı, vergi, toplum yönetimi, ticaret gibi toplumlar arasında karşılıklı ilişkiler üzerinde etkileri olan sayısız konulardan birinin temel özelliklerini ortaya çıkarmak üzere sanatsal, arkeolojik ve yazılı verilerin taşıdığı bilgilerden yararlanılarak seçilen bir odağın açıklanmasıdır. Bir başka deyişle bütün bu verilerin uyumlu düzenlemeye konması ve güvenilir bir anlaşılabilirlik taşıyan açıklamaya sahip bir anlatıya dönüştürülmesi işlemlerinin bütününe "kurgu" denebilir. Bu tür bir anlatının anlatım yapısını, söz ve olaylar örgülerini de kurgu diye tanımlamak mümkündür. Türk dilinde çeşitli anlamları karşılamak üzere türlü yaratıların anlatım yapılarını çözümlene yolunda kullanılan kurgu kavramı, tam belirginleşmiş bir anlam üzerine oturmadığı, hangi işlevi yüklediği belirgin olmayan bir maymuncuk kavrama dönüşmüş görünüyor. Tefsir, yorumu kapsamına almış görünmektedir.

Kurgu sözcüğü dilimizde birçok anlamı karşılamak üzere kullanılmaktadır. Uygunlaştırma, düzenlemek, tasarlamak, yorumlamak, tefsir etmek, açıklamak, anlatım düzeni, anlatım yapısı gibi anlamları karşılayacak biçimde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Anlatıların dışında, herhangi bir konuda yapılmış bilimsel araştırmaların ortaya çıkardığı verilerin belli bir biçimde düzene konup anlaşılır bir anlatıya kavuşturulması da bir kurgudur. Anlatının, anlatımında söz ve olay örgülerini de kapsamına alan bir kavramaya dönüşmüş görünmektedir. Ben, bu yüzden çok

anamlı kurgu kavramını çok anlamlı ve çok işlevli kavramı, yapılan eylemlerin niteliklerine göre kullanmaya çalışacağım.

Kurgu sözcüğünün kapsamı çerçevesinde bir açıklama anlatısına dönüştürülme eylemi için kurgu kavramı kullanılır. Sözlü ve edebî yaratıcılık ortamlarında vücut bulan eserler için de kurgu kavramı kullanılır. Sözlü ve yazılı edebî yaratıcılık ortamlarında vücut bulan anlatıların anlatım akışı, söz ve olay örgüleri de yine kurgu kavramı ile yakından ilişkili bir eylemi de kapsamına kattığını düşünüyorum.

Sesli ve görüntülü metinler olan televizyon dizileri de bir metin söz ve olay örgüleri ve anlatım akışı bakımından her biri kendine özgü bir kurgu yapısına sahip eserlerdir. Söz ve sözlü-görüntülü metinler de bir kurguya sahiptir. Onların başarılı bir kurguya sahip olmaları, okuyucu veya izleyici oranları ile belirleniyor. Görüntülü metinlerde canlandırmanın başarılı biçimde yapıldığının ölçüsü ise izlenmeleri ile ölçülmektedir.

Benim kurgu hakkında tespit edebildiğim temel özellikler bunlardır. Şimdilik bu kavram, bilim ve edebî tenkid alanında bu çok yönlü kullanımını sürdürmektedir. Bunlara tefsir ve yorum nüansları da eklenebilir. Kurgu kavramını bu çok yönlü özellikleri ile benim de edebî tenkid ve metin bilgisi ile ilgili yazılarımda kullandığımı hatırlıyorum. Dedğim gibi bir maymuncuk kavram, tefsir, yorum, açıklama ve düzenleme eylemlerini içinde barındırıyor. Kurgu, bu anlamda bir konuda yazılmış incelemelerin bir topluda düzene konması anlamını da karşılar. Bir konuyu incelerken verilerin belli bir bakış açısına göre bir anlatıya dönüştürülerek o konunun açıklanması da bir kurgudur.

Türk tarihçisi ve Çin filolojisi bilgini olan İsenbike Togan'ın Türk tarihi ve tarih yazıcılığı konusunda yazmış olduğu yazıların bir kısmının yayınlanmasında “Tarih ve Kurgu” ana başlığının seçilmiş olmasına da şaşırmadığımı, bu başlığı çok beğendiğimi belirtmeliyim. Kurgu kavramının tarih biliminde bundan böyle öne çıkacağına inanıyorum.

Kurgu kavramı, yukarıda değinildiği gibi dilimizde çok anlamlı bir sözcüktür. Çok anlamlı sözcükler kimi zaman söylediklerinizin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olma işlevi görürler. Alışılmışın dışında bir akımın ortaya çıkarılmasında, düşüncelerinizin de yeni bir anlatım dili ile kurgulanması yeni bir üsluba kavuşturulması anlaşılabilirliği kolaylaştıracaktır, diye düşünüyorum. Bu anlayış içinde “Tarih ve Kurgu” başlıklı, tarih yazıları toplusu içinde yer alan yazıların bir kısmını yeniden okuma fırsatını buldum ve tarihe çok yönlü bakışı yansıtan bu yazıların Türk tarih incelemelerinde ve tarih yazıcılığımızda yeni bir akım öncüsü olacağını düşünüyorum. Türk tarihi ile bağlı bu incelemelerin etkileri, en çok ders verdiği yıllarda Orta Doğu Teknik Üniversitesinde öğrencileri üzerinde olmuş olmalı ki öğrencileri İsenbike Togan'ın yazmış olduğu yazıları bir araya getirip “Tarih ve Kurgu” adı ile kitaba, yazılar toplusuna dönüştürmüşlerdir. İsenbike Togan'ın Türk tarihi üzerine yapmış olduğu çok yönlü incelemeleri, “Tarih ve Kurgu” adı ile bir araya getirmeleri ve bu eserin yayınlanması ile Türk tarih yazıcılığında yeni bir sürece önyak olduklarını düşünüyorum. Bu yüzden bu öncü hareket sahiplerini burada kutluyorum.

Kimi zaman bilim hayatında öğrencileri, bir bilim insanının görüş ve düşüncelerini, konulara bakışını ve yaklaşımını, bir akıma, eylemler sürecine dönüştürebilir, bir mektep kurabilir. Yeni çok yönlü bakış açısı içinde ele alınan tarih konularının çok yönlü araştırma ve incelemeler çerçevesinde ortaya çıkan kurguların yaratmış olduğu anlatılar da bu bağlamda Türk tarihi araştırma ve incelemeleri sahasında bir yeni öğretici işlevi görecektir kanısındayım.

Burada, bu yazıda bir tarih incelemeleri, Türk tarih yazıları toplusu olan bir kitabı tanıtacak değilim. Onu benden daha iyi yapacak dünya tarih akımlarından haberdar tarihçiler olduğunu düşünüyorum. Burada sözünü etmek istediğim, Türk tarihi üzerinde düşüncelerime yön veren iki önemli Türk tarihçisinin aynı soy adını taşıyor olmasıdır. Birincisi rahmetli hocam Zeki Velidi Togan'dır. Türk tarihçiliğinin temellerinin kurucusudur.

Umumi Türk Tarihi derslerinde öğrendiğim, daha ziyade Türk toplumlarının, daha doğrusu Türk hanedanlıklarının tarihleri, yayılmaları (coğrafya), yaşayışları (hareketli, yarı yerleşiklik, yerleşiklik yaşayış düzenleri) ve yönetim yapıları hakkında, yükseliş ve çöküş nedenleri üzerine duruluyordu. Bu konuda yetersiz bilgime karşın rahmetli hocam Zeki Velidi Togan Hoca'nın bakış açısı, Türk tarihini temellendiren görüşleri, Türk tarihine nasıl bakılması icap ettiği teorisi aynı zamanda benliğimizi de oluşturmamıza yardım ediyordu. Üç eski kıta üzerinde gerçekleşen Türk tarihine; bir ulusun tarihi gibi bakmanın yollarını, bu bakış açısının dayandığı temelleri, dayanakları onun sayesinde öğrendik. Türk tarihine bakışında hocamın etkisi tartışma dışıdır. Yeterince doğru öğrenemediğim iddia edilirse o iddiaya kulak veririm, doğruysa "doğru" derim. Hakikaten hocamı burada yanlış anlamışım derim ama yürüdüğüm onun yoludur.

Tarihçilik, tarih yazımı ve tarih yazıcılığı konusunda bakış açımın değişime uğramasında, zenginleşmesinde etkili olan kişi de İsenbike Togan olmuştur. Kendisini, tarihçilik üzerinde Orta Doğu Teknik Üniversitesinde ders verdiği yıllarında, bu yönüyle tanıma fırsatı buldum. Bu yıllarda tarih ile bağlı yapmış olduğumuz sohbetlerde tarihe sadece savaşlar, yayılma ve imparatorluklar açısından değil, türlü yönlerden de bakılabileceğini, bir verinin duruma, taşıdığı bilgiye göre, kurduğu ilişkilere kendine göre aydınlatacağı bir ilişkiler ağı kurabileceğini ve bunların toplumların uğradığı değişim ve dönüşümler üzerinde, bir etki çeşitliliği ve iletişim ağları kurabileceğini, tek boyutlu tarihe bakıştan bizi kurtarabileceğini öğrenme fırsatı bulduğumu belirtmeliyim. Tarih üzerine yaptığımız sohbetler sonrası aynı ölçüde olmasa bile, tarihe bağlı yazdığım yazımlarımda bu etkilerin çeşitli yönlerden kendini yansıttığını kanaatindeyim. Türk tarihi ve filoloji ile ilgili yazılarımda, bu etkilerin izleri olduğunu biliyorum. En basitinden filolojik ve kültürel verilerin anlatım kurgusunda bu durum kendini gösterir, diyebilirim.

İsenbike Togan, öncelikle belirtmek gerekir ki, ülkemizde yetişmiş güzide sinologların ve tarihçi bilim insanlarının başında gelir. Türk tarihçiliğinin eksik yönü olan çoklu açılardan tarihe nasıl bakılabileceği konusunda, yazdığı çeşitli yazıları ile yol göstermeye, böyle bir yaklaşımın tarihçiliğimize yerleşmesine yardımcı olabilecek yeni bir yol açmağa çalışmaktadır. İsenbike Togan'ın, belirtmiş olduğum çok yönlü bakış açılarını yansıtan makalelerini öğrencileri Türk bilim hayatına kazandırdı, çok da hayırlı bir iş yaptılar, kutlarım.

“Tarih ve Kurgu” adı ile bir araya getirilen tarih bilimine hangi veriler ışığında bakılabileceğini ve nasıl bakılabileceğine ışık tutan bu yazılar, yetişmekte olan genç Türk öğrencileri ve tarihçiler için yol gösterici olacağı kanısındayım.

O, bu konularda görüşünün odağında yarattığı çeşitliliğe bağlı olarak “Asya’da İmparatorluklar ve Ticaret Yöntemleri” başlıklı incelemesinde tarih konusunda bu düşüncesinin şekillenmesinde o yıllarda ODTÜ’de Türk tarihiyle ilgili verdiği derslerin etkili olduğunu belirterek bu konudaki sözlerini şöyle sürdürür:

“Türklerin ve onlar gibi göçebe boy toplumu olmuş Orta ve İç Asya halklarının tarihini sadece savaşlardan meydana gelen anlayış içinde ele almanın tatmin edici olmadığı konusunda, artık hem yurt içinde ve hem de yurt dışında geniş bir fikir birliği oluşmuştur. Bu konuda 1960-80 arasında görülen eğilim, İç Asya topluluklarına, göçebe/yerleşik karşılığı içinde bakmaktır. Zamanla bu tür çalışmalar, bize göçebe/yerleşik ilişkileri sözkonusu olunca ve de özellikle bu konuda Çin kaynaklarından yararlanınca, ilişkilerin savaştan çok, ticaret etrafında yoğunlaşmış olduğunu gösterdi. Bu çalışmalardan Yü Yingshih, Jagchid Sechin, Thomas Barfield ve Morris Rossabi’nin eserleri Orta Asya-Çin ilişkileri açısından -konuya- yepyeni boyutlar kattılar. Ancak aynı dönemler için İç Asya’nın batısıyla ilgili bilgilerimiz ise daha çok arkeolojik ve filolojik boyutlarda kalmış oldu. Bu yörede toplumlararası ilişkiler, İran kültür varlığının devamlılığı veya Orta’nın Türkleşmesi şeklinde etnik ve milli kültür esasında ele alınmış oldu.

Burada benim yapmak istediğim, Orta Asya tarihini Çin’den İran’dan ve Rusya’dan yana olan yorumlardan dışlamak, bunun yerine Orta Asya, Çin ve İran’a ayrı ayrı ve karşılaştırmalı bir şekilde bakmaktır. İşe böylesine yaklaşıncı da ilginç bir tablo ortaya çıkıyor: Bu halkların ve özellikle de Türklerin, tarih boyunca kendi ülkeleri içinde ve dışında gayet tutarlı bir şekilde birbirine benzer yapılar kurmuş olduklarını görüyoruz (Şekil 1). Bunlar, ticarete serbestiyi benimseyen ama zaman zaman dış pazarları zorlayan yapılanmalar olarak karşımıza çıkıyor. Bu yapılanmaların Uzak Doğu ve Ön Asya ile karşılaştırılması da karşımıza uzun bir mücadele tarihi çıkarmaktadır “ (Togan, 2022, s.1-2).

Bu yazıda ilişkiler, toplumlar arası ticaret bağlamında ele alınıp incelenmektedir. Değerli tarihçimiz “Tarih ve Kurgu” başlığı altında toplanan inceleme yazılarının her birinde farklı odaklı konuları ele alıp incelemiştir. Türk tarihinin çeşitli yönleri üzerine yazmış olduğu yazılarında aynı zamanda yetişen tarihçi adaylarına yol göstericilik etmekte ve tarih konusunda yaşanan değişimin boyutlarını yansıtan örnekler vermektedir. “Tarih ve Kurgu” adlı eser 620 sayfalık yazı toplusunda yazılar şu ana başlıklar altında kümelmiştir: 1. Alışverişle Başlayan İlişkiler; 2. Siyasi Kültür ve Kültürde Ayrıntılar; 3. Boy ve Devlet İlişkileri; 4. Veraset, Üleşim Meselesi ve Algılanmaları; 5. Tarih Yazımı.

Her bir küme içinde birbirinden farklı konular üzerine farklı odaklı incelemeler yer almaktadır. Sözlü anlatımdan yazıya alınmış Dede Korkut’un manzum anlatılarından ve comokçuların anlatmasından yazıya alınan Manas gibi manzum destanlardan, tarihçinin nasıl yararlanacağına dair güzel bir örneğe de İsenbike Togan yazıları arasında yer vermektedir.

Edebiyat ile uğraşanlar için de bu örnek inceleme önemlidir.

Alışveriş ile başlayan ilişkilerin topluluklar arasında geliştirdiği münasebetler ve tüccarların bu ilişkiler ağındaki işlevleri yazılar içerisinde tahlil edilmekle birlikte Türk, Çin ve Moğol ilişkilerinin tarihi devirlerde kültürel hâkimiyet alanları hakkında detaylı bilgiler ihtiva etmektedir.

Siyasi Kültür ve Kültürde Ayrıntılar başlığı altında bulunan yazılar arasında, sosyal bilimlerde yöntem sorunları bağlamında büyük düzeyde sorgulanmamış olan düşünceler üzerine sorgulama yapılmasını işaret eden ve çeşitli örneklerle bu sorgulamaları açıklayan bir yazı yer almaktadır. İlgili başlık altında diğer bir yazı Kanıkey'in düğününün kadın tarihi araştırmaları açısından değerlendirildiğinde Manas varyantları ve Dede Korkut Kitabı bağlamlarında incelendiği görülmektedir. Bu çalışma, Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı bağlamında, Türklerin kadim tarihinde kadınların toplum içerisinde ve ev hayatında oynadıkları rollerin yanı sıra geniş anlamda siyaset çerçevesinde de değerlendirilmiştir. Yazı, kadın tarihi araştırmaları bakımından önemli tespitleri içermektedir.

İsenbike Togan'ın eserinin içerisinde Boy ve Devlet İlişkileri başlığı altında bölüm meselesinin, Altın Orda'nın çözülmesi sırasında Kırım, Osmanlı İmparatorluğu'nda yörük ve aşiret ayrımı mevzusunun, Başkurt kabilelerinden olan Halyotların tarihi gelişiminin incelendiği yazılar yer almaktadır. Eserin diğer bölümlerinden olan Tarih Yazımı bölümü, tarih anlayışına bakış açısı noktasında tespitler içermektedir.

Kısaca söylemek gerekirse, okuyucunun kolayca erişemeyeceği dergilerde yayınlanan bu örnek çalışmalar, tarihçiliğimizde yeni bir hareketlilik, genç tarihçiler arasında yeni bir akım yaratacağı konusunda "Tarih ve Kurgu" adlı yazı toplusunun etkili olacağını düşünüyorum. Tarihçiliğimizin, tarih yazıcılığımızın böyle bir heyecan ve yeni bir yaratıcılık sürecine girmesi, gelecek açısından, dünyayı ve kendimizi doğru anlama açısından ihtiyaç olduğu açıktır.